

ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ЮРІЯ ЧАЙКИ: РЕЖИСУРА ОПЕРИ

Мета статті полягає у театрознавчому з'ясуванні особливостей режисерського стилю головного режисера Дніпропетровського академічного театру опери та балету Юрія Чайки, виявленні специфіки форми і змісту в сценічному тлумаченні партитур українських, російських, західноєвропейських опер, малюнків акторських образів, поведінки артистів хору, загальних концепцій оперних вистав. **Методологія** статті визначена системним підходом до творчого процесу становлення Юрія Чайки у якості режисера опери на сценах театрів опери та балету Одеси, Дніпропетровська, Донецька. **Наукова новизна:** 1) вперше здійснюється театрознавчий аналіз режисерської діяльності Ю. Чайки на сценах театрів опери та балету Одеси, Дніпропетровська, Донецька в аспекті цілісності сценічно-виконавської практики; 2) теоретично розробляється театрознавче поняття "режисер опери" та визначаються його індивідуально-стилістичні постановочні особливості в творчості Юрія Чайки. **Висновки.** У статті проаналізовано особливості режисерських концепцій Юрія Чайки в оперних виставах театрів опери та балету Одеси, Дніпропетровська, Донецька, співпраця з диригентами Борисом Афанасьєвим, Петром Вариводою, сценографом Анатолієм Ареф'євим, співаками Нонною Суржиною, Миколою Полуденним, Анатолієм Данишиним, Миколою Українським, Лілією Гавриленко, Галиною Кибкало, хормейстером Валентином Пучковим. Цей взаємозв'язок набуває актуального значення як закономірний і плідний процес співпраці із диригентами, оркестром, солістами, хором. Проаналізований обсяг театрознавчої літератури дав змогу дослідити чинники, що впливали на становлення творчої індивідуальності оперного режисера. Розрізнена раніше інформація сконцентрована та подана у хронологічній послідовності.

Ключові слова: театр, опера, режисер, інтерпретація, концепція, спектакль, дія, образ, класика.

Тулянецв Андрей Анатольевич, кандидат искусствоведения, профессор кафедры истории и теории музыки Днепропетровской академии музыки им. М. Глинки

Творческий путь Юрия Чайки: режиссура оперы

Цель статьи заключается в театроведческом определении особенностей режиссерского стиля главного режиссера Днепропетровского академического театра оперы и балета Юрия Чайки, выявлении специфики формы и содержания в сценическом истолковании партитур украинских, российских, западноевропейских опер, рисунков актерских образов, поведения артистов хора, общих концепций оперных спектаклей. **Методология** статьи определена системным подходом к творческому процессу становления Юрия Чайки в качестве режиссера оперы на сценах театров оперы и балета Одессы, Днепропетровска, Донецка. **Научная новизна:** 1) впервые осуществляется театроведческий анализ режиссерской деятельности Ю. Чайки на сценах театров оперы и балета Одессы, Днепропетровска, Донецка в аспекте целостности сценическо-исполнительской практики; 2) теоретически разрабатывается театроведческое понятие "режиссер оперы" и определяются его индивидуально-стилистические постановочные особенности в творчестве Ю. Чайки. **Выводы.** В статье проанализированы особенности режиссерских концепций Юрия Чайки в оперных спектаклях театров оперы и балета Одессы, Днепропетровска, Донецка, сотрудничество с дирижерами Б. Афанасьевым, П. Вариводой, сценографом А. Арефьевым, хормейстером В. Пучковым и др. Эта взаимосвязь приобретает актуальное значение как закономерный и плодотворный процесс сотрудничества с дирижерами, оркестром, солистами, хором. Проанализированный объем театроведческой литературы позволил исследовать факторы, которые повлияли на становление творческой индивидуальности оперного режиссера. Разрозненная ранее информация сконцентрирована и представлена в хронологической последовательности.

Ключевые слова: театр, опера, режиссер, интерпретация, концепция, спектакль, действие, образ, классика.

Tulyantsev Andrey, PhD in Arts, associated professor of the History and Theory of Music of Dnipropetrovsk Academy of music by Mikhail Glinka

Creative career of Yuriy Chaika: opera directing

The purpose of the article is to define drama study features of the producer's style of chief director of Dnepropetrovsk Academic Opera and Ballet Theatre Yuriy Chaika, to identify the specificity of the form and content of the theatrical interpretation of the scores of Ukrainian, Russian, Western European operas, to determine the patterns of vocal and acting, the behavior of choir singers and general concepts of opera performances. **Methodology** of the article is determined by the systematic approach to the creative process of development of Yuriy Chaika as a opera producer on the stages of opera and ballet theatres of Odessa, Dnepropetrovsk and Donetsk. **Scientific novelty** is represented by the following provisions: 1) the author for the first time makes theatrical analysis of producer's activities of Yuriy Chaika on the stages of opera and ballet theaters of Odessa, Dnepropetrovsk and Donetsk in the aspect of the integrity of stage-performance practice; 2) the author develops theoretical concept of "opera director" and determines its individual stylistic features in the works of Y. Chaika. **Conclusions.** The author has analyzed the features of directorial concepts of Yuriy Chaika in opera performances of opera and ballet theatres of Odessa, Dnipropetrovsk and Donetsk and his collaboration with such conductors as B. Afanasev, P. Varivoda, scenographer A. Arefev, choirmaster V. Puchkov and others. The researcher argues that this relationship becomes relevant as a natural process and a fruitful cooperation with conductors, orchestra, soloists and chorus. The analyzed theatrical literature allows us to explore the factors that influenced development of creative individuality of the opera director. Previously fragmented information about Chaika activity has been concentrated, and presented in chronological order.

Keywords: theater, opera, film director, interpretation, concept, performance, action, image, classic.

У формуванні репертуарної афіші Дніпропетровського академічного театру опери та балету велику роль відіграв його головний режисер, народний артист України Юрій Чайка (1943-2016). Професійну діяльність Ю.Чайка розпочав після закінчення Новосибірського музичного училища (клас скрипки) у 1963 році. Скрипаль працював на посаді артиста оркестру Новосибірського театру музичної комедії. З 1967 року Ю.Чайка – артист оркестру Криворізького музично-драматичного театру ім. Т.Шевченка. У 1972 році Ю. Чайка закінчив Ленінградську консерваторію ім. М.Римського-Корсакова, та отримав диплом режисера музичного театру (професор, народний артист РРФСР – Е.Пасинков). У 1974 році Ю.Чайка закінчив Київський інститут театрального мистецтва ім. І.Карпенка-Карого за спеціалізацією "режисер драматичного театру" (викладач – В.Биковець). У 1974 році Ю.Чайка отримав запрошення на посаду режисера-постановника Одеського академічного театру опери та балету. Історико-театрознавча практика доводить, що в процесі сценічної інтерпретації оперної вистави постає режисера у більшості випадків залишається "за кулісами". Однак, усвідомлення важливості постановочних принципів музичної режисури в синтезі музично-виражальних засобів оперної вистави актуалізує увагу на дослідженні творчості Ю.Чайки.

Мета дослідження – здійснити театрознавчий аналіз співвідношення внутрішньої, зовнішньої форми і змісту оперних вистав режисера Ю.Чайки.

Становлення режисерської майстерності Ю.Чайки було безпосередньо пов'язане з творчістю головного диригента Одеського академічного театру опери та балету, народного артиста РРФСР Б.Афанасьєва, співаків – народної артистки СРСР Н.Ткаченко, народних артистів УРСР М.Огренича, З.Лисак, заслужених артистів УРСР Є.Іванова, Л.Ширіної, А.Дуди. Режисерський дебют Ю.Чайки відбувся у опері "Дон Жуан" В.А.Моцарта. А вже наступна режисерська робота Ю.Чайки – опера "Семен Котко" С.Прокоф'єва привернула увагу столичних мистецтвознавців: "У виставі "Семен Котко" С.Прокоф'єва об'єдналися мистецький досвід і сміливий експеримент, вірність національним театральним традиціям і здобутки сучасної музичної сцени. Головний диригент театру Б.Афанасьєв і юний режисер Ю.Чайка разом з представником старшого покоління радянських театральних художників П.Злочевським у тривалій і копіткій співпраці за співаками-акторами розкрили не тільки героїко-революційний пафос, а й ідейно-філософські засади опери, її образно-художнє багатство, глибинний зв'язок з народнопісенними джерелами рідної С.Прокоф'єву України. Розуміючи самотні оперний театр С.Прокоф'єва як театр широких музично-поетичних узагальнень, що вимагав "реалізму, відточеного до символу", постановники одеського спектаклю, зберігаючи вірність стилю й естетиці композитора і враховуючи національні виконавські традиції, створили героїко-романтичне, наснажене революційним пафосом і водночас проникливим ліризмом велично-епічне сценічне полотно" [3,209-210]. За оцінкою Ю.О. Станішевського у одеській виставі рельєфно увиразнювалося контрастне протистояння яскраво протилежних інтонаційно-стильових сфер, що розкривало масштабність театральнo-драматичного конфлікту суто оперними засобами.

Виклад основного матеріалу. У 1977 році Ю.Чайка отримав запрошення на посаду режисера-постановника Дніпропетровського театру опери та балету, де з 1978 року та до 2016 року працював на посаді головного режисера. Дніпропетровський театр опери та балету був відкритий у 1974 році, і за три наступних сезони гастролював на сценах Державного академічного Великого театру, Кремлівського Палацу з'їздів (Москва), Київського академічного театру опери та балету ім. Т.Шевченка, Палацу культури "Україна" (Київ). Труп театру тих часів складали: народний художник СРСР А.Ареф'єв (головний художник), заслужений діяч мистецтв УРСР П.Варивода (головний диригент), солісти: народна артистка СРСР Н.Суржина, народний артист РРФСР А.Даньшин, народний артист УРСР М.Полуденний, заслужені артисти УРСР М.Український, Л.Гавриленко, Г.Кибкало. Саме у творчій взаємодії із досвідченими майстрами молодий режисер Ю.Чайка доводив, що опера мусить бути не лише музикальним, а й театральним спектаклем, яскраво сценічним, з чітко визначеним конфліктом та логічним розвитком дії, з виразно й психологічно розробленими людськими характерами. "В по-театральному яскравій інтерпретації "Травіати" Дж.Верді, створеній головним режисером Дніпропетровського театру Ю.Чайкою разом з художником В.Ареф'євим та диригентом В.Мертенсом взимку 1978 р., помітне бажання відродити принципи однойменної вистави В.Немировича-Данченка" [2,247]. Комплексний аналіз сценічної форми оперних вистав в історико-теоретичному аспекті, здійснений Ю.Станішевським, зумовив в українській театрознавчій науці 80-х рр. ХХ ст. плідний розвиток саме музичного театрознавства.

За роки роботи на посаді головного режисера Дніпропетровського театру опери та балету Ю.Чайка поставив біль, ніж тридцять оперних вистав. Напрямки творчості режисера визначаються таким чином: українська та російська класика, кращі зразки західноєвропейської опери, твори сучасних композиторів.

"Наталка Полтавка" М.Лисенка, "Запорожець за Дунаєм" С.Гулака-Артемовського. Режисер Ю.Чайка послідовно утверджував єдність музично-сценічних компонентів, реалістичні принципи акторського виконавства, намагаючись від спектаклю до спектаклю все глибше й яскравіше розкрити ідейний задум творів. Послідовно режисер готував творчий ґрунт для створення нових емоційно правдивих спектаклів про сучасність. "Реальним подіям Великої Вітчизняної війни присвятив свою першу оперу "Грім з Путивля" київський композитор В.Ільїн (лібрето Л.Татаренка та Ю.Немченка). В ній він спробував відтворити славні сторінки історії партизанського руху на Україні, зокрема легендарний

рейд загонів С.Ковпака в 1942-1943 роках від Путивля до Карпат. Оперу було поставлено на дніпропетровській сцені режисером Ю.Чайкою, диригентом П.Вариводою та художником В.Ареф'євим. Ю.Чайка постійно прагне відійти від традиційних прийомів та заскнілих оперно-сценічних трафаретів" [3, 217]. Аналіз оперних творів історичної тематики, характерної для української композиторської творчості 20-го ст., яку зустрічаємо у монографії Ю.Станішевського, має своє значення: зафіксовано процес розвитку диригентської, режисерської, вокально-акторської творчості.

Розкриваючи значні ідейно-естетичні багатства класики, Ю.Чайка послідовно утверджував і оновлював реалістичні традиції режисерів-попередників, без опори на які були би неможливі подальші сміливі відкриття в оперному мистецтві. Режисер стверджував концепцію про те, що ідейно-естетичні багатства оперної класики актуальні й у 70-х-80-х роках 20 століття, а сама класика настільки різноманітна за своїми образами, стильовими, тематичними, жанровими особливостями, що, звертаючись до неї, можна знайти те, що відповідає режисерським устремлінням, індивідуальності, естетичним прагненням. Тому в процесі опанування партитури минулого Ю.Чайка створив дійсно сучасну й оригінальну філософську концепцію опери "Борис Годунов" М.Мусоргського. "Постановники "Бориса Годунова" М.Мусоргського П.Варивода, Ю.Чайка, А. і В. Ареф'єви, В.Кіосе, Й.Недзвецкий, В.Пучков у своїй версії пішли по принципу гранично гострого оголення головного конфлікту опери – влада і народ. Тому вся вистава була розглянута крізь призму сприйняття народних мас" [5, 265].

Наукова новизна дослідження визначається розумінням режисерської характерності постановки оперної вистави як сукупності засобів музичного сценічного твору. Режисерські пошуки Ю.Чайки, які відкрили перед митцем шляхи до глибокої правди сценічних образів, до виявлення цікавих виражальних можливостей жанру, спиралися на постановки класики, на трактовки "Євгенія Онегіна", "Мазепи", "Пікової дами" П.Чайковського, "Цареві нареченої" М.Римського-Корсакова, "Аїди", "Трубадура", "Набукко" Дж.Верді, "Богеми", "Тоски", "Турандот", Дж.Пуччіні, "Норми" В.Белліні, "Паяци" Р.Леонкавалло. Даючи нове сценічне життя цим творам, Ю.Чайка успішно розв'язував назрілі проблеми режисерської творчості на сцені театру опери та балету, що функціонує у робітничо-промисловому місті, синтезував досвід режисерів-попередників, реалістичну естетику класичної опери. "Про зростаючу майстерність, творчу зрілість і сміливість театру говорила ще одна робота у постановці високої оперної класики. У березні 1983 року відбулася прем'єра опери В.А.Моцарта "Весілля Фігаро". Її створили диригент А.Чепурний, режисер Ю.Чайка, художник А.Ареф'єв" [5,270]. Викладена в цій книжці Т.Шпаковської, хоч і фрагментарно, інформаційна розповідь про зазначену оперну виставу доводить її значущість у формуванні репертуарної політики Дніпропетровського театру опери та балету.

Після розпаду СРСР Дніпропетровський театр опери та балету отримав творчу свободу, та водночас мусив боротися не тільки за фінансове виживання, а й за повноцінне мистецьке життя. Ринок диктував свої закони, і треба було створювати театр, спроможний конкурувати із провідними європейськими оперними трупами. Режисер Ю.Чайка, який обіймав у ті роки також посаду директора Дніпропетровського театру опери та балету, налагодив творчі зв'язки із фірмою Everpe Production (Франція). Створивши гастрольну трупу, до якої увійшли провідні митці оперних театрів Дніпропетровська та Харкова, а також відомий диригент Антоніо де Альмейда, Юрій Чайка поставив оперу "Кармен" Ж.Бізе. Вистава була підготовлена для міжнародних музичних фестивалів у Ліоні, Безьє, Альбі. "Особливо значною є творча й організаційна діяльність режисера Ю.Чайки, котрий йде на сміливі експерименти, активно працює в нових умовах, використовуючи безпосередні контакти з колективами України та зарубіжними митцями й імпресаріо. В особі Ю.Чайки органічно поєдналися три іпостасі: головний режисер, директор театру і менеджер-бізнесмен. Він переконаний, що сьогодні не можна сидіти склавши руки і чекати вказівок "згори", як було в недавньому минулому, а треба діяти, шукати нові шляхи і в постановочних рішеннях і в організаційно-економічній діяльності" [6,10]. Жанр інтерв'ю, використаний на шпальтах журналу "Музика" Т.Швачко, надав змогу глибоко зрозуміти адміністративну та режисерські позиції Ю.Чайки, який у ті часи обіймав посаду директора Дніпропетровського театру опери та балету. Інтерв'ю також дозволило зрозуміти особисте ставлення Ю.Чайки до окреслених проблем функціонування обласного театру опери та балету, визначити риси музичного світогляду режисера.

У 1991 році Юрій Чайка поставив на сцені Донецького академічного театру опери та балету оперу "Катерина" М.Аркаса. Використавши кращі традиції корифеїв української сцени, режисер Ю.Чайка зосередив головну увагу на розкритті психологічно складних характерів героїв. У виставі він уникнув дрібних побутових деталей, намагався підняти дію до високого узагальнення, щоб якнайповніше виявити провідну ідею твору. Кожна мізансцена мала свій точний емоційний підтекст, смислове навантаження, допомогла розкриттю драматургічного конфлікту. "Катерина" М.Аркаса в Донецькому театрі опери та балету спонукає замислитися над тим, що оперний жанр, про кризу якого так багато сьогодні говорять, зовсім не приречений на загибель. "У період складних соціальних змін у суспільстві опери, як жодний інший вид мистецтва, не підлягає під вплив кон'юнктури, політичний пристрастей. Саме вона кличе нас до високої духовності, вічних ідеалів і моральних цінностей" [4, 9]. Зазначена рецензія автора статті не тільки довела театральність, образно-емоційну спрямованість режисерської інтерпретації класичної української опери, а й зафіксувала соціально-політичне становище, у якому перебував Донецький академічний театр опери та балету на початку 90-х років.

Здійснивши постановку моноопери "Листи кохання" В.Губаренка, режисер Ю.Чайка з особливою повнотою втілив в театральному образі Героїні ідейно-художній зміст опери, переконливо розкрив психологічно складний вокальний жіночий характер та пройняту широким симфонічним подихом і задушевною мелодійністю струнку музичну драматургію оригінального твору. "І ще одна дивовижна вистава "Січеславни" висунута на Шевченківську премію. Це камерна опера Віталія Губаренка "Листи кохання" за новелою Анрі Барбюса "Ніжність". Режисер, народний артист України Юрій Чайка, який так оригінально і високопрофесійно керує Дніпропетровським театром опери та балету, поставив цю оперу як драматичний спектакль. Прекрасний вокал Олени Бокач вписаний в чітко вибудовану драматичну дію і пов'язаний партнерством з адресатом листів любові, безсловесним коханим чоловіком у виконанні актора Дніпропетровського молодіжного театру, з.а. Анатолієм Дудкою" [1,4]. Актуального звучання в цій газетній публікації набуває ідея цілісності вокально-акторських інтерпретацій оперного твору, їх відповідності композиторському задуму, драматургії музичного інтонування. Ця публікація саме про оперну виставу – одна з небагатьох у величезному доробку професора, фахівця з історії та теорії драматичного театру В.Заболотної. Доводить необхідність прагнення до універсалізму сучасного театрознавця.

Протягом шести скликань Ю.Чайка на альтернативній основі обирався головою Правління Дніпропетровського міжобласного відділення Національної Спілки театральних діячів України. Як Голова Правління Юрій Чайка активно сприяв розвитку театального мистецтва в регіоні. Творча діяльність Ю.Чайки сягнула далеко за межі України, що надало можливості розширення міжнародних творчих контактів з Італією, Францією, США і сприяло збереженню та розвитку творчого потенціалу колективу театру. Під його керівництвом уже традиційними стали: благодійна акція знедоленим дітям в День Святого Миколая, професійний конкурс на вищі театральні нагороди Придніпров'я "Січеславна" та "Надія Січеславни", міжнародна театральна діяльність, заснування та випуск культурологічного часопису "Театр плюс". Ю. Чайка працював викладачем "Оперної студії" у Дніпропетровській академії музики ім. М. Глінки.

Висновки. Використовуючи поняття "режисер опери", автором систематизуються та розглядаються експресивні елементи режисерських сценічних концепцій оперних вистав Ю.Чайки, дається характеристика множинності смислових значень співпраці із диригентами, солістами опери, оркестром, хором у трупах театрів Одеси, Донецька, Дніпропетровська.

Література

- 1.Заболотна В. Гримаси Мавпи. Дещо з життя театру та театру життя в 2004 році / В.Заболотна // День. – № 2 (2005).
- 2.Станішевський Ю. Режисура в сучасному українському музичному театрі / Ю.Станішевський. – К.: Наукова думка. – 1982.
- 3.Станішевський Ю. Оперний театр Радянської України / Ю. Станішевський. – К.: Музична Україна. – 1988.
- 4.Тулянцев А. "Катерина" М.Аркаса / А.Тулянцев // Музика. – № 4 (274). – 1991.
- 5.Шпаковська Т. Дніпропетровський державний академічний театр опери та балету (1974-...) / Т.Шпаковська. (Театри Дніпропетровщини. Енциклопедія) – Д.: Дніпрокнига, 2003.
- 6.Швачко Т. Режисер – директор – менеджер / Т.Швачко // Музика. - № 5 (287). -1993.

References

1. Zabolotna, V. (2005). Grimace Monkeys. Some of the life of theater and theater life in 2004. Kyiv: Den` [in Ukrainian].
2. Stanishevs`ky`j, Yu. (1982). Directing in modern Ukrainian musical theater. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
3. Stanishevs`ky`j, Yu. (1988). The Opera House of Soviet Ukraine. Kyiv: Muzy`chna Ukrayina [in Ukrainian].
4. Tulyancev, A. (1991). "Catherine" M. Arkasa. Kyiv: Muzy`ka [in Ukrainian].
5. Shpakovs`ka, T. (2003). Dnipropetrovsk State Academic Opera and Ballet Theatre (1974- ...). Dnipro: Dnipropkny`ga [in Ukrainian].
6. Shvachko, T. (1993). Director – Director – Manager. Kyiv: Muzy`ka [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 24.02.2017 р.